

Sustainable Development and Management Challenges in Iran: A Comparative Analysis with the Persian Gulf Countries Reza Alishahi¹ | Amirhushang Mirkushesh² | Ali Mohamadzadeh³

Received Date: 2025/02/25

Accept Date: 2025/06/30

Cite: Alishahi,R. , Mirkushesh,A. and Mohamadzadeh,A. (2025). Sustainable Development and Management Challenges in Iran: A Comparative Analysis with the Persian Gulf Countries. *Crisis Studies of the Islamic World*, 12(3), 29-55.

DOI: 10.27834/CSIW.2502.1517.3.38.8**Abstract**

Sustainable development emphasizes striking a balance between the current needs of societies and preserving natural resources for future. The present study aimed to conduct a comparative analysis of the management challenges of sustainable development in Iran and the Persian Gulf countries. In this study, the documentary study method was used and data was collected from scientific sources, government reports, and international documents. A comparative analysis of development strategies and policies of different countries, especially Iran and the Persian Gulf countries, was conducted, and this study proceeded based on the theoretical framework of sustainable development in economic, social, and environmental dimensions. The results showed that Iran faces major challenges in the field of dependence on oil and gas resources, natural resource management, and environmental crises. In contrast, the Persian Gulf countries have achieved successes in sustainable development by investing in economic diversification and governmental and social reforms. This analysis showed that Iran faces serious problems in the fields of management and development, especially in the fields of environment, infrastructure, and governance, compared to its neighboring countries. In this regard, it is suggested that Iran, considering the experiences of the Persian Gulf countries, put management reforms and improved governance on its agenda

Keywords: Sustainable Development, Managerial Challenges, Gulf Cooperation Council, GCC Countries, Politic sciences

¹. PhD student in International Relations, Islamic Azad University, Shahrood Branch, Shahrood, Iran, rezaalishahi1300@gmail.com

². Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Shahrood Branch, Islamic Azad University, Shahrood, Iran, amkooshesh@gmail.com

³. Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Shahrood Branch, Islamic Azad University, Shahrood, Iran, a.mohammadzadeh75@gmail.com

توسعه پایدار و چالش‌های مدیریتی در ایران، تحلیل مقایسه‌ای با کشورهای حوزه خلیج فارس

رضا عالیشاهی^۱ | امیر هوشنگ میر کوشش^۲ | علی محمدزاده^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۷

استناد: عالیشاهی، رضا؛ میر کوشش، امیر هوشنگ و محمدزاده، علی. (۱۴۰۴). توسعه پایدار و چالش‌های مدیریتی در ایران: تحلیل مقایسه‌ای با کشورهای حوزه خلیج فارس. *بحران پژوهی جهان اسلام*، ۱۲ (۳)، ۵۵-۲۹.

DOI: 10.27834/CSIW.2502.1517.3.38.8

چکیده

توسعه پایدار بر ایجاد تعادلی بین نیازهای فعلی جوامع و حفظ منابع طبیعی برای نسل‌های آینده تأکید دارد. پژوهش حاضر با هدف تحلیل مقایسه‌ای چالش‌های مدیریتی توسعه پایدار در ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس انجام شده است. سؤال اصلی تحقیق این است که چرا ایران در مقایسه با کشورهای حوزه خلیج فارس با چالش‌های بیشتری در مسیر دستیابی به توسعه پایدار مواجه است؟ فرضیه تحقیق آن است که ناکارآمدی مدیریتی، وابستگی به منابع نفتی و ضعف در حکمرانی محیط‌زیستی از جمله عوامل اصلی این چالش‌ها در ایران هستند. در این تحقیق، از روش مطالعه اسنادی استفاده شده و داده‌ها از منابع علمی، گزارش‌های دولتی و مستندات بین‌المللی گردآوری گردید. تحلیل مقایسه‌ای استراتژی‌ها و سیاست‌های توسعه‌ای کشورهای مختلف، به‌ویژه ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس، بر اساس چارچوب نظری توسعه پایدار در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی صورت گرفت. نتایج تحقیق نشان داد که ایران با چالش‌هایی عمده در زمینه وابستگی به منابع نفت و گاز، مدیریت منابع طبیعی و بحران‌های زیست‌محیطی مواجه است. در مقابل، کشورهای حوزه خلیج فارس با سرمایه‌گذاری در تنوع اقتصادی و اصلاحات حکومتی و اجتماعی، موفقیت‌هایی در جهت توسعه پایدار به‌دست آورده‌اند. این تحلیل نشان داد که ایران در مقایسه با کشورهای همسایه خود در زمینه‌های مدیریتی و توسعه‌ای، به‌ویژه در حوزه محیط زیست، زیرساخت‌ها و حکمرانی، با مشکلات جدی مواجه است. در این راستا، پیشنهاد می‌شود که ایران با توجه به تجربیات کشورهای حوزه خلیج فارس، اصلاحات مدیریتی و بهبود حکمرانی را در دستور کار خود قرار دهد.

واژگان کلیدی: توسعه پایدار، چالش‌های مدیریتی، خلیج فارس، کشورهای حوزه خلیج فارس، علوم سیاسی

^۱ دانشجوی دکتری روابط بین الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود، شاهرود، ایران،

rezaalishahi1300@gmail.com

^۲ استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران،

amkooshesh@gmail.com

^۳ استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران،

a.mohammadzadeh75@gmail.com

مقدمه

توسعه پایدار به عنوان یکی از مفاهیم کلیدی قرن بیست و یکم، در سال‌های اخیر به مرکز توجه سیاست‌گذاران، دولت‌ها و جوامع علمی تبدیل شده است. این مفهوم بر ایجاد تعادلی بین نیازهای فعلی جوامع و حفظ منابع طبیعی برای نسل‌های آینده تأکید دارد، به طوری که توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی به طور هم‌زمان و هماهنگ پیش برود (Sachs, 2015: 6). از زمان ارائه این مفهوم، بسیاری از کشورها تلاش کرده‌اند آن را به عنوان پایه‌ای برای سیاست‌های اقتصادی و زیست‌محیطی خود به کار گیرند. این رویکرد، از طریق استراتژی‌های مختلف در حوزه‌های کشاورزی، صنعت، انرژی و توسعه شهری به اجرا درآمده است، و به تدریج به یکی از اولویت‌های جهانی در مقابله با چالش‌های نوظهور مانند تغییرات اقلیمی و تخریب منابع طبیعی تبدیل شده است (Ruggerio, 2021: 3). توسعه پایدار به این معنی است که نیازهای نسل حاضر باید بدون به خطر انداختن توانایی نسل‌های آینده برای برآوردن نیازهای خودشان، تأمین شود. این به معنای حفاظت از ظرفیت زمین برای حمایت از حیات در تمامی تنوع خود است و بر اساس اصول دموکراسی، برابری جنسیتی، همبستگی، حاکمیت قانون و احترام به حقوق بنیادین، از جمله آزادی و فرصت‌های برابر برای همه است. هدف آن بهبود مداوم کیفیت زندگی و رفاه بر روی زمین برای نسل‌های حاضر و آینده است. به این منظور، توسعه پایدار اقتصادی پویا با اشتغال کامل، سطح بالای آموزش، حفاظت از سلامت، همبستگی اجتماعی و سرزمینی، حفاظت از محیط زیست در یک دنیای صلح‌آمیز و امن، با احترام به تنوع فرهنگی را ترویج می‌کند (Baldassarre et al., 2024: 27).

از ابتدای دهه ۱۹۹۰ میلادی، مفهوم توسعه پایدار به طور جدی در سطح جهانی در دستور کار قرار گرفت و گزارش‌های بین‌المللی مختلفی بر اهمیت این رویکرد تأکید کرده‌اند (Fukuda-Parr, 2024). بسیاری از کشورها و سازمان‌های بین‌المللی در تلاش بوده‌اند که از این چارچوب به عنوان راهبردی برای کاهش فقر، ارتقاء کیفیت زندگی، بهبود سلامت و حفاظت از محیط‌زیست استفاده کنند (Ghosh & Chakravarty, 2024). به طور خاص، کشورها در تلاش بوده‌اند تا سیاست‌های خود را بر اساس اصول توسعه پایدار تنظیم کنند و به ویژه در زمینه‌های کشاورزی، انرژی، صنعت و حمل‌ونقل اصلاحاتی را برای رسیدن به این اهداف پیاده‌سازی کنند (Peet & Hartwick, 2015).

منطقه خلیج فارس، به دلیل برخورداری از موقعیت جغرافیایی راهبردی و منابع طبیعی غنی به ویژه نفت و گاز، ظرفیت‌های قابل توجهی برای دستیابی به توسعه پایدار دارد (Zainuddin, Al-Saidi et al., 2019: 676). کشورهای این منطقه، از جمله ایران، با تکیه بر این ظرفیت‌ها و توسعه

زیرساخت‌ها، تلاش دارند اقتصاد خود را متنوع کرده و از منابع موجود به شکل بهینه بهره‌برداری کنند. ایران، با در اختیار داشتن منابع عظیم انرژی و توانمندی‌های بومی، ظرفیت قابل توجهی برای پیشبرد برنامه‌های توسعه پایدار دارد (Sohrabi and et.al., 2021: 6). همچنین، کشورهای حوزه خلیج فارس با تمرکز بر سرمایه‌گذاری‌های کلان در فناوری‌های نوین و توسعه انرژی‌های تجدیدپذیر، در حال شکل‌دهی به الگویی جدید در توسعه پایدار هستند (Al-Saqri & Suleiman, 2014: 749).

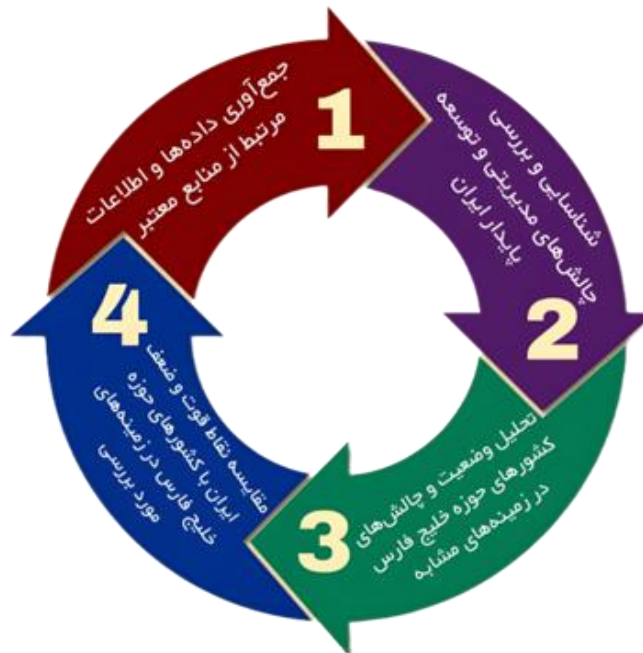
یکی از مسائلی که در بحث توسعه پایدار در این منطقه مطرح است، تفاوت‌های قابل توجه در رویکردهای مدیریتی و استراتژیک کشورهای مختلف است. این تفاوت‌ها نه تنها در زمینه‌های اقتصادی بلکه در جنبه‌های اجتماعی و زیست‌محیطی نیز مشاهده می‌شود. ایران، با وجود منابع طبیعی غنی، هنوز با چالش‌های جدی در زمینه بهره‌برداری بهینه از این منابع و ایجاد چارچوب‌های مناسب برای مدیریت پایدار آنها روبه‌رو است. در مقابل، برخی از کشورهای خلیج فارس با سرمایه‌گذاری‌های کلان در فناوری‌های نوین، انرژی‌های تجدیدپذیر و توسعه زیرساخت‌ها موفق شده‌اند تا در شاخص‌های توسعه پایدار پیشرفت‌های قابل توجهی داشته باشند (Al-Saidi, 2024; Arafat, 2020). به همین دلیل، مقایسه و تحلیل تجربیات مختلف این کشورها می‌تواند به عنوان مبنای خوبی برای شناسایی نقاط قوت و ضعف و ارائه راهکارهایی برای بهبود وضعیت ایران در زمینه توسعه پایدار عمل کند.

این تحقیق با هدف بررسی و مقایسه چالش‌های مدیریتی و استراتژی‌های توسعه پایدار در ایران و کشورهای خلیج فارس، به شناسایی عواملی می‌پردازد که در موفقیت یا عدم موفقیت این سیاست‌ها نقش داشته‌اند. بررسی تفاوت‌های موجود در سیاست‌های توسعه پایدار و شناسایی علل این تفاوت‌ها می‌تواند به عنوان نقطه آغاز برای پیشنهاد راهکارهای عملی و مؤثر در جهت بهبود وضعیت توسعه پایدار در ایران و سایر کشورهای منطقه باشد. در نهایت، سوال اصلی این تحقیق که در پی پاسخ به آن است، این است که چگونه چالش‌های مدیریتی و سیاست‌های توسعه پایدار در ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس با یکدیگر مقایسه می‌شوند و چه عواملی در موفقیت یا عدم موفقیت آن‌ها تأثیرگذار بوده‌اند؟

روش تحقیق

با توجه به شکل ۱، این پژوهش از لحاظ هدف از نوع نظری است، زیرا هدف اصلی آن توسعه دانش نظری و ارائه بینش‌های جدید در زمینه توسعه پایدار و چالش‌های مدیریتی در ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس است برای این منظور، از روش مقایسه‌ای استفاده شد. این روش به

پژوهشگر امکان داد تا با تحلیل و مقایسه استراتژی‌های مختلف در کشورهای مورد مطالعه، به درکی عمیق‌تر از تفاوت‌ها و شباهت‌های سیاست‌ها و چالش‌های مدیریتی دست یابد. برای گردآوری داده‌ها، از تحلیل اسنادی استفاده شد، که شامل بررسی و تحلیل منابع موجود مانند مقالات علمی، گزارش‌های دولتی و مستندات بین‌المللی بود. در شکل زیر، مراحل طی شده در تحقیق نشان داده شده است.

شکل ۱- روند تحقیق

۱- مرور ادبیات

جدول ۱- مرور پیشینه تحقیق

نویسندگان	عنوان	روش تحقیق	نتایج
۱ عسارف و الدوساری (Arif, M. and A. S. Aldosary, 2023)	استراتژی‌های فضایی شهری کشورهای همکاری خلیج فارس ^۱ : تحلیل مقایسه‌ای و درس‌های آموخته شده	پژوهشگران از روش تحلیل مقایسه‌ای و تحلیل SWOT ^۲ برای ارزیابی استراتژی‌های فضایی شهری و برنامه‌های ملی کشورهای همکاری خلیج فارس استفاده کرده‌اند.	کشورهای همکاری خلیج فارس در اجرای استراتژی‌های فضایی ملی موفقیت‌هایی داشته‌اند، اما باید نقاط ضعف نظیر وابستگی به نفت را کاهش داده، فرصت‌های گردشگری را بهره‌برداری کنند و تهدیدهای منطقه‌ای را مدیریت نمایند.
۲ عاصولی و همکاران (Asouli et al., 2023)	تحلیل مقایسه‌ای از حکمرانی پایدار غذایی و تطابق سیاست‌های امنیت غذایی با توسعه پایدار: مطالعه موردی کشورهای سازمان همکاری اسلامی	پژوهشگران از تحلیل روابط خاکستری و لکسیمتر برای ارزیابی تطابق سیاست‌های امنیت غذایی با اصول توسعه پایدار و بررسی تفاوت‌ها در عملکرد حکمرانی امنیت غذایی استفاده کرده‌اند.	بسیاری از کشورهای OIC ^۳ ، مانند ایران، ترکمنستان و سورینام، با مشکلاتی در تدوین سیاست‌های جامع و ادغام اصول تأمین مالی پایدار و کشاورزی پایدار مواجه هستند و به رویکردهای پراکنده و کم‌پوشش در سیاست‌گذاری امنیت غذایی متکی هستند.
۳ رُبال امین (Ruba El Amine, 2023)	رویکردهای دیپلماتیک کشورهای GCC و تأثیر آن بر توسعه اقتصادی: مطالعه مقایسه‌ای امارات، عربستان سعودی، قطر و کویت	پژوهشگر از روش توصیفی-تحلیلی با مرور ادبیات و تحلیل مقایسه‌ای برای بررسی استراتژی‌های اقتصادی و دیپلماتیک کشورهای شورای همکاری خلیج فارس استفاده کرده است.	بحرین و امارات متحده عربی در کاهش وابستگی به نفت و تنوع اقتصادی پیشرفته‌تر هستند، در حالی که کشورهای دیگر مانند کویت، عمان، عربستان سعودی و قطر به روش‌های مختلفی به تنوع اقتصادی و تقویت زیرساخت‌ها پرداخته‌اند، با چالش‌هایی همچون بیکاری و محدودیت‌های حکمرانی مواجه هستند.
۴ خواججه و صفری همامی (Khajeh and Vafaei, 2014)	راهبردهای سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی ایران با کشورهای حوزه خلیج	پژوهشگر از روش توصیفی و تحلیلی با استفاده از اسناد تاریخی و گزارش‌های سیاسی برای	ایران تحت سیاست‌های جدید دولت سیزدهم به تدوین و اجرای راهبردهای نوین در ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی پرداخته

¹ Gulf Cooperation Council (GCC)

² Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats Analysis (SWOT Analysis)

³ Organization of Islamic Cooperation Countries (OIC)

است تا بهبود روابط و رفع سوءبرداشت‌های گذشته را هدف قرار دهد.	بررسی نوسانات و چالش‌های روابط ایران با کشورهای حوزه خلیج فارس بهره برده است.	فارس	Safavi Hamami, (2022)	۵
کشورهای GCC در زمینه آمادگی شبکه نسبتاً ضعیف هستند، اما در استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات، مهارت‌های فردی و دسترسی به ICT ^۲ عملکرد بهتری دارند و در حال پیشرفت در ساخت بهترین شیوه‌های بین‌المللی و تحول مدل‌های دولتی دیجیتال هستند.	پژوهشگران از تحلیل اسنادی و بررسی میدانی برای جمع‌آوری اطلاعات و ارزیابی شاخص‌های آمادگی شبکه و استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در کشورهای همکاری خلیج فارس استفاده کرده‌اند.	به سوی اینترنت اشیا سبز ^۱ برای آینده پایدار در کشورهای همکاری خلیج فارس: شیوه‌های کنونی، چالش‌ها و چشم‌اندازهای آینده	البریم شیخ و همکاران (۱۴۰۱) Albreem, M. (A, et al., 2022)	
دستیابی به توسعه پایدار محیط زیست دریایی خلیج فارس تنها با همکاری و تعامل مؤثر میان تمام کشورهای منطقه ممکن است.	پژوهشگران از روش تحلیلی و کتابخانه‌ای برای جمع‌آوری اطلاعات و مقایسه شاخص‌های توسعه پایدار با استانداردهای جهانی و اهداف دستورکار ۲۰۳۰ استفاده کرده‌اند.	رویکرد حقوقی دولت‌های حوزه خلیج فارس نسبت به شاخص‌های توسعه پایدار محیط زیست دریایی با تأکید بر حقوق بین‌الملل محیط زیست	نـادری و همکاران (۱۴۰۱) Naderi et (al., 2022)	۶
همکاری‌های زیست‌محیطی در منطقه خلیج فارس ارزشمند است، اما نیاز به تقویت چارچوب‌های همکاری و کاهش شکاف‌های سیاسی برای بهبود نتایج زیست‌محیطی وجود دارد.	پژوهش به روش تحلیلی اسنادی و مقایسه‌ای با استفاده از مستندات سیاسی، قانونی و اقتصادی انجام شده است.	همکاری یا رقابت؟ روابط دولتی زیست‌محیطی و دستورکار اهداف توسعه پایدار در منطقه همکاری خلیج فارس	السعیدی (۱۴۰۰) Al-Saidi, (M., 2021)	
منطقه GCC دارای پتانسیل بالای منابع انرژی خورشیدی و بادی است و کشورهایمانند عمان، کویت و امارات متحده عربی در این زمینه‌ها پیشرفته‌اند؛ با این حال، نیاز به کاهش مصرف سوخت‌های فسیلی و پایبندی به توافق پاریس برای مقابله مؤثر با تغییرات اقلیمی	پژوهش به روش تحلیل مروری و ارزیابی منابع با استفاده از تحلیل داده‌های موجود و بررسی گزارش‌های علمی انجام شده است.	چالش‌های کاهش تغییرات اقلیمی کشورهای همکاری خلیج فارس و بررسی پتانسیل منابع انرژی خورشیدی و بادی	الحاربی و چالا (۱۴۰۰) Al-Harbi & (Chala, 2021)	۸

¹ Green Internet of Things (GloT)² Information and Communication Technology (ICT)

وجود دارد.				
پتانسیل بالای همکاری‌های زیست‌محیطی در خلیج فارس به‌طور کامل مورد استفاده قرار نگرفته و تلاش‌های کشورهای منطقه محدود به رقابت‌های سنتی و چارچوب‌های ملی و بخشی است که به‌طور ضعیف با دستورکارهای بین‌المللی پایداری ادغام شده‌اند.	پژوهش به روش تحلیل مفهومی و مروری بر چالش‌ها با استفاده از تحلیل اسناد و بررسی وضعیت فعلی چالش‌های زیست‌محیطی انجام شده است.	همکاری‌های زیست‌محیطی منطقه‌ای: پتانسیل (گم‌شده) برای آینده‌ای پایدار در خلیج فارس	السعدی (۱۴۰۰) Al-Saidi, (M., 2021)	۹
کشورهای GCC در حال پیشرفت در مسیر جهانی‌سازی با استفاده از اسناد چشم‌انداز و استراتژی‌های توسعه اقتصادی هستند، اما با چالش‌ها و شکاف‌های خاص خود مواجه‌اند و این مطالعه به تحلیل دقیق و مقایسه‌ای این وضعیت پرداخته است.	پژوهش به روش تحلیل مقایسه‌ای و مستند با استفاده از تحلیل اسناد رسمی و گزارش‌های اقتصادی انجام شده است.	پژوهش به روش چشم‌انداز توسعه اقتصادی کشورهای همکاری خلیج فارس	بابرخان و همکاران (۱۳۹۹) Khan, M. B, (et al., 2020)	۱۰
وابستگی متقابل و مجاورت جغرافیایی هند و کشورهای شورای همکاری خلیج فارس منجر به تسریع و توسعه روابط اقتصادی و رشد اقتصادی در این کشورها شده است.	پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی با استفاده از بررسی اسناد و مقالات مرتبط انجام شده است.	تأثیر مناسبات فزاینده سیاسی- اقتصادی هند و کشورهای شورای همکاری خلیج فارس بر توسعه اقتصادی این کشورها	ابراهیمی فر و هدایتی (۱۳۹۳) Ebrahimi Far & (Hedayati, 2014)	۱۱
توصیه‌های گذشته و حال برای کاهش تهدیدات محیط زیستی احتمالاً بی‌اثر خواهند بود، زیرا مبتنی بر فرضیه‌های تایید نشده‌ای هستند که استانداردهای غربی در زمینه‌های فرهنگی - سیاسی غیر غربی به کار خواهند رفت.	پژوهش به روش تحلیلی و انتقادی با استفاده از تحلیل متنی و بررسی اسناد مربوط به سیاست‌های محیط زیستی و توسعه پایدار انجام شده است.	توسعه ظرفیت سازگاری برای پاسخ به تغییرات محیطی در کشورهای عرب خلیج: عدم قطعیت‌ها در پیوند حفاظت از اکوسیستم، توسعه پایدار و جامعه در اقتصادهای اجاره‌ای خودکفا	اسپیس (۱۳۸۷) (Spiess, 2008)	۱۲

پژوهش‌های گذشته عمدتاً به تحلیل استراتژی‌های توسعه پایدار در کشورهای حوزه خلیج فارس پرداخته‌اند، اما مقایسه‌ای جامع بین ایران و این کشورها در این زمینه کمتر انجام شده است. همچنین، بیشتر تحقیقات بر جنبه‌های خاصی مانند سیاست‌های انرژی یا امنیت غذایی متمرکز بوده و به چالش‌های مدیریتی و راهبردهای توسعه پایدار در ایران در مقایسه با کشورهای همسایه کمتر توجه شده است. پژوهش حاضر قصد دارد این خلاء را پر کند و با رویکردی جامع به تحلیل چالش‌های مدیریتی توسعه پایدار در ایران و مقایسه آن با تجربیات موفق کشورهای حوزه خلیج فارس پردازد تا راهکارهای بهبود سیاست‌های توسعه پایدار ایران را شناسایی کند.

۲- چارچوب نظری

بر اساس تعریف کمیسیون جهانی محیط‌زیست و توسعه، توسعه پایدار به معنای توسعه‌ای است که نیازهای فعلی را بدون به خطر انداختن توانایی‌های نسل‌های آینده برای برآورده کردن نیازهایشان، تأمین می‌کند (Brundtland, 1985: 28). تودارو و اسمیت توسعه پایدار را الگویی برای پیشرفت می‌دانند که به نسل‌های کنونی و آینده امکان برآورده کردن نیازهایشان را می‌دهد (Todaro & Smith, 2020: 19). ستیگلیتز نیز بر لزوم رویکردی کل‌نگر تأکید دارد که ابعاد اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی را دربرگیرد و توسعه را به رشد اقتصادی محدود نکند، بلکه به تحقق اهداف اجتماعی، کاهش فقر و حفظ محیط‌زیست توجه کند (Stiglitz & Charlton, 2005: 32). توسعه پایدار بر سه بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی استوار است. بعد اقتصادی به دستیابی به رشد پایدار و بهره‌وری بالا بدون آسیب رساندن به منابع طبیعی توجه دارد (Bakari, 2017: 41) و برخی معتقدند که رشد اقتصادی با پایداری ناسازگار است (Spaiser, 2017: 461)؛ در حالی که دیگران بر اهمیت آن برای تأمین منابع لازم جهت جبران آسیب‌های زیست‌محیطی تأکید دارند (Dinda, 2020: 187). بعد اجتماعی بر عدالت اجتماعی، برابری، حقوق بشر و کاهش فقر تمرکز دارد (Sen, 2014: 16-20) و بر توزیع عادلانه منابع میان نسل‌های حال و آینده تأکید می‌کند (Meade, 2012: 43). بعد زیست‌محیطی نیز به حفاظت از اکوسیستم‌ها، تنوع زیستی و کاهش آلودگی پرداخته و با توجه به تهدیدات تغییرات اقلیمی، مانند افزایش دما و ذوب یخ‌های قطبی، حفظ منابع طبیعی برای نسل‌های آینده را ضروری می‌داند (Redclift, 2002: 114-118; Anderson & Swenson, 2022: 1164-1169). این ابعاد به‌طور یکپارچه بررسی شده و بر عدالت بین‌نسلی و گسترش افق‌های مکانی و زمانی تأکید می‌شود (Gallopín, 2003: 68). توسعه پایدار به‌عنوان یک مفهوم جامع به دنبال ایجاد تعادلی بین ابعاد

اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی است. در این راستا، کشورهای مختلف با توجه به شرایط خاص خود، مسیرهای متفاوتی را برای دستیابی به این هدف انتخاب کرده‌اند. ایران، با توجه به چالش‌هایی همچون وابستگی به منابع نفت و گاز، بحران آب و آلودگی هوا، نیازمند اصلاحات مدیریتی اساسی در این سه بعد است. در مقابل، کشورهای حوزه خلیج فارس مانند عربستان سعودی، قطر و امارات متحده عربی، با بهره‌گیری از منابع مالی قابل توجه و سیاست‌های توسعه‌ای خاص، در تلاش هستند تا از وابستگی اقتصادی خود به نفت کاسته و به سمت تنوع اقتصادی حرکت کنند. این کشورها همچنین توانسته‌اند در ابعاد اجتماعی و زیست‌محیطی به دستاوردهایی برسند، اما همچنان با چالش‌هایی همچون وابستگی به نیروی کار خارجی و نیاز به اصلاحات اجتماعی روبرو هستند.

۱-۲- چالش‌های اقتصادی

از منظر شاخص‌های اقتصادی توسعه پایدار، ایران با چالش‌های ساختاری و پویای بسیاری روبرو است. یکی از شاخص‌های کلیدی اقتصادی، تولید ناخالص داخلی است که نمایانگر وضعیت کلی اقتصاد یک کشور می‌باشد. رشد اقتصادی ایران در سال‌های اخیر تحت تأثیر چندین عامل قرار گرفته است. تحریم‌های بین‌المللی، به‌ویژه تحریم‌های مربوط به نفت، تأثیر مستقیم بر درآمدهای ارزی ایران داشته‌اند که منجر به کاهش سرمایه‌گذاری‌های خارجی و داخلی شده است. طبق گزارش بانک جهانی، رشد اقتصادی ایران در برخی سال‌ها به منفی نیز رسیده است (World Bank, 2020: 2). وابستگی به نفت همچنان بزرگ‌ترین چالش اقتصادی ایران است. بخش زیادی از درآمدهای دولت به صادرات نفت وابسته است و نوسانات قیمت نفت در بازارهای جهانی اثرات زیادی بر ثبات اقتصادی ایران دارد. یکی دیگر از شاخص‌های کلیدی توسعه پایدار، بهره‌وری منابع طبیعی و کارایی مصرف انرژی است. ایران، با داشتن منابع عظیم نفت و گاز، یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان انرژی در جهان است. اما براساس داده‌های آژانس بین‌المللی انرژی^۱، بهره‌وری انرژی در ایران بسیار پایین است و مصرف بی‌رویه منابع انرژی به کاهش ذخایر و افزایش آلودگی منجر شده است (Mohamad Taghvaei et al., 2017: 797). به دلیل قیمت پایین سوخت و یارانه‌های فراوان، مصرف انرژی در ایران بهینه نیست و نیاز به اصلاحات ساختاری در سیاست‌های انرژی و حرکت به سوی اقتصاد متنوع‌تر و پایدارتر بسیار مشهود است. از منظر شاخص‌های اقتصادی توسعه پایدار، ایران با چالش‌های ساختاری متعددی مواجه است که از جمله آن‌ها می‌توان به وابستگی شدید به نفت، کاهش سرمایه‌گذاری‌های

^۱ International Energy Agency (IEA)

داخلی و خارجی به دلیل تحریم‌ها، و پایین بودن بهره‌وری منابع انرژی اشاره کرد. اقتصاد ایران در سال‌های اخیر تحت تأثیر این عوامل دچار رکود و حتی رشد منفی شده است. کاهش صادرات نفت و نوسانات جهانی قیمت نفت، همچنان به عنوان یکی از بزرگ‌ترین چالش‌ها برای ثبات اقتصادی کشور مطرح است. از سوی دیگر، بهره‌وری انرژی در ایران پایین بوده و مصرف بی‌رویه منابع طبیعی، به ویژه در بخش انرژی، به افزایش آلودگی و کاهش ذخایر طبیعی منجر شده است. در مقایسه با ایران، کشورهای حوزه خلیج فارس با برخی چالش‌ها مشابه مواجه شده‌اند، اما با اقداماتی مانند سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های غیرنفتی، توسعه انرژی‌های تجدیدپذیر و تلاش برای کاهش وابستگی به نفت، در حال حرکت به سوی اقتصادهای متنوع‌تر و پایدارتر هستند. برای مثال، امارات متحده عربی و بحرین در زمینه‌های انرژی خورشیدی و بادی پیشرفت‌های چشمگیری داشته‌اند و کشورهای دیگر مانند عربستان سعودی نیز با «چشم‌انداز ۲۰۳۰» خود در پی کاهش وابستگی به نفت و تنوع‌بخشی به اقتصاد خود هستند.

۲-۲- چالش‌های اجتماعی

شاخص‌های اجتماعی ایران در بعد اجتماعی توسعه پایدار به موفقیت‌های نسبی در حوزه‌های آموزش و بهداشت دست یافته است. نرخ سواد، به ویژه در میان جوانان و زنان، به طور قابل توجهی افزایش یافته است. ایران در شاخص توسعه انسانی که توسط برنامه توسعه سازمان ملل ارائه می‌شود، در رده کشورهای دارای توسعه انسانی بالا قرار دارد. این شاخص شامل سه مؤلفه اصلی (امید به زندگی، آموزش و درآمد) است و در برخی از این مؤلفه‌ها، ایران پیشرفت‌های مهمی داشته است (United Nations Development Programme, 2020: 69). با این حال، در برخی زمینه‌های اجتماعی مانند برابری جنسیتی و کاهش نابرابری‌های درآمدی، چالش‌های جدی همچنان وجود دارد. طبق گزارش سازمان بین‌المللی کار^۱، نابرابری‌های جنسیتی در بازار کار ایران بالا است و نرخ مشارکت زنان در نیروی کار نسبت به مردان بسیار کمتر است (International Labour Organization, 2023: 5). این عدم توازن به معنی از دست رفتن فرصت‌های توسعه انسانی برای نیمی از جمعیت کشور است. فقر نیز همچنان به عنوان یک چالش مهم در ایران باقی مانده است. طبق آمار بانک جهانی، ایران در مبارزه با فقر مطلق به موفقیت‌های نسبی دست یافته، اما نابرابری‌های درآمدی و دسترسی نابرابر به منابع هنوز از بزرگ‌ترین مشکلات اجتماعی به شمار می‌روند (World Bank, 2023: 33). در مقایسه با کشورهای حوزه خلیج فارس، ایران در برخی شاخص‌های توسعه اجتماعی پیشرفت‌های خوبی داشته، اما همچنان با چالش‌هایی جدی مواجه

^۱ International Labour Organization (ILO)

است. در زمینه آموزش و بهداشت، ایران به‌ویژه در میان جوانان و زنان دستاوردهایی چشمگیر داشته است، به طوری که نرخ سواد و سطح دسترسی به خدمات بهداشتی در این گروه‌ها به طور قابل توجهی افزایش یافته است. با این حال، در بخش‌هایی همچون برابری جنسیتی و کاهش نابرابری‌های درآمدی، چالش‌ها همچنان باقی است. در کشورهای حوزه خلیج فارس، مانند عربستان سعودی، امارات متحده عربی و قطر، برخی پیشرفت‌ها در شاخص‌های اجتماعی مشاهده می‌شود، اما نابرابری‌های جنسیتی هنوز یک چالش عمده است. به‌ویژه در امارات متحده عربی و قطر، زنان به تدریج وارد بازار کار شده‌اند، اما نرخ مشارکت آن‌ها هنوز کمتر از مردان است و در برخی موارد، این تفاوت‌ها حتی بیشتر از ایران است. در مورد نابرابری‌های درآمدی، ایران و کشورهای حاشیه خلیج فارس هر دو با مشکلاتی روبه‌رو هستند. در حالی که برخی از این کشورها (مانند قطر و امارات) توانسته‌اند درآمد سرانه بالاتری ایجاد کنند، ولی نابرابری‌های اقتصادی همچنان در این کشورها نیز وجود دارد و در مواردی در مقایسه با ایران، این نابرابری‌ها به طور جدی‌تری مطرح هستند. همچنین، ایران در زمینه فقر و دسترسی نابرابر به منابع، مشابه کشورهای خلیج فارس، با مشکلاتی مواجه است؛ اگرچه این چالش‌ها در کشورهای با درآمد بالاتر همچون امارات متحده عربی و قطر، به‌ویژه از نظر تفاوت‌های اجتماعی-اقتصادی، کمتر احساس می‌شود.

۲-۳- چالش‌های زیست محیطی

وضعیت زیست محیطی ایران از دیدگاه شاخص‌های توسعه پایدار بسیار نگران‌کننده است. ایران با بحران شدید منابع آبی روبه‌رو است و طبق گزارش هیئت بین‌دولتی تغییرات اقلیمی، کاهش منابع آبی به یکی از بزرگ‌ترین تهدیدات زیست محیطی کشور تبدیل شده است. مصرف بی‌رویه آب به‌ویژه در بخش کشاورزی، که بیش از ۹۰ درصد از مصرف آب کشور را به خود اختصاص می‌دهد، یکی از دلایل اصلی بحران آب است (Intergovernmental Panel on Climate Change, 2022: 592). افزون بر این، آبخوان‌های زیرزمینی به طور مداوم کاهش می‌یابند و در برخی مناطق کشور، حتی خطر فرونشست زمین نیز وجود دارد. همچنین، ایران یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان گازهای گلخانه‌ای در جهان است. طبق گزارش آژانس بین‌المللی انرژی، افزایش مصرف سوخت‌های فسیلی و نبود سیاست‌های مؤثر برای کاهش انتشار کربن باعث شده است که انتشار گازهای گلخانه‌ای در ایران به‌طور مستمر افزایش یابد (Mohammad Taghvae et al., 2017: 792). آلودگی هوا نیز به‌ویژه در شهرهای بزرگ مانند تهران، اصفهان و مشهد، به یک بحران تبدیل شده و تأثیرات منفی جدی بر سلامت عمومی و محیط زیست داشته است. این وضعیت ناشی از افزایش مصرف سوخت‌های فسیلی و عدم وجود سیاست‌های مؤثر در جهت کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای است که باعث افزایش مستمر این آلاینده‌ها در کشور شده است.

مقایسه این وضعیت با کشورهای حوزه خلیج فارس نشان می‌دهد که این کشورها نیز با مشکلات مشابهی در مدیریت منابع طبیعی، به‌ویژه آب و انرژی روبه‌رو هستند؛ اما کشورهای خلیج فارس، با سرمایه‌گذاری‌های عظیم در فناوری‌های پیشرفته و پروژه‌های انرژی‌های تجدیدپذیر، مانند انرژی خورشیدی در امارات، سعی در کاهش وابستگی به منابع غیرقابل تجدید دارند و این در حالی است که ایران به دلیل محدودیت‌های اقتصادی و سیاسی نتوانسته است به همین سرعت در این زمینه پیشرفت کند.

۲-۴- مشارکت در اهداف جهانی توسعه پایدار

در سال ۲۰۱۵، ایران متعهد به اجرای اهداف توسعه پایدار سازمان ملل شد که شامل ۱۷ هدف کلیدی برای مقابله با چالش‌های جهانی مانند فقر، نابرابری و تخریب محیط زیست است. با این حال، اجرای این اهداف در ایران با چالش‌های زیادی همراه بوده است. بر اساس گزارش ملی توسعه پایدار ایران که توسط سازمان ملل متحد منتشر شده، پیشرفت ایران در دستیابی به این اهداف در برخی زمینه‌ها مانند آموزش و بهداشت رضایت‌بخش بوده است، اما در حوزه‌هایی مانند کاهش فقر و حفاظت از محیط زیست نیاز به تلاش‌های بیشتری وجود دارد (United Nations Statistics Division, 2020: 822). یکی از دلایل اصلی کندی پیشرفت در اجرای اهداف توسعه پایدار، چالش‌های سیاسی و اقتصادی داخلی و تحریم‌های بین‌المللی است که توانایی کشور را برای دستیابی به این اهداف محدود کرده است. همچنین، نبود هماهنگی بین سازمان‌های دولتی و ضعف در سیاست‌گذاری‌های بلندمدت نیز از عوامل تأثیرگذار بر کندی پیشرفت محسوب می‌شوند.

۲-۵- چالش‌های مدیریتی

چالش‌های مدیریتی ایران تأثیرات گسترده‌ای بر توسعه پایدار این کشور داشته است.

(۱) چالش‌های شناختی: یکی از مهم‌ترین موانع نهادینه شدن توسعه پایدار در ایران، محدودیت در شناخت و درک این مفهوم است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که سیاست‌گذاران و مردم ایران درک محدودی از توسعه پایدار دارند و اغلب این مفهوم را تنها به حفاظت از محیط زیست تقلیل می‌دهند. این مشکل به فقدان آگاهی، روزمرگی و نگاه بخشی به مسائل مربوط می‌شود. همچنین، نداشتن نگرش بلندمدت و عدم توجه به ابعاد اجتماعی و اقتصادی توسعه پایدار باعث شده است که این مفهوم نتواند به عنوان یک اصل راهنما در سیاست‌گذاری‌ها پذیرفته شود. عدم شناخت و توجه به این مفهوم در بین مردم، باعث کاهش حساسیت و مشارکت آن‌ها در مسائل مربوط به توسعه پایدار می‌شود و در نتیجه، این ایده نتوانسته است به خوبی در جامعه نهادینه شود.

۲) چالش‌های نهادی- قانونی: موانع نهادی و قانونی نیز به شدت بر فرآیند نهادینه شدن توسعه پایدار تأثیر گذاشته است. مشکلاتی از قبیل ضعف در ضمانت اجرایی قوانین، خلأهای قانونی و نگاه بخشی به مسائل توسعه پایدار باعث شده است که قوانین و مقررات مرتبط با توسعه پایدار به درستی اجرا نشوند. همچنین، مشکلاتی مانند ضعف در انسجام سازمانی و تقلیل‌گرایی در ایجاد تشکیلات مربوط به توسعه پایدار، از دیگر موانع هستند. در نتیجه، قوانین و مقررات موجود در این زمینه اغلب به حفاظت از محیط زیست محدود می‌شوند و ابعاد اقتصادی و اجتماعی توسعه پایدار به طور کامل مورد توجه قرار نمی‌گیرند. یکی دیگر از مشکلات این است که سازمان‌ها و نهادهای مربوط به توسعه پایدار از انسجام و هماهنگی کافی برخوردار نیستند. بسیاری از نهادها که به نوعی با توسعه پایدار در ارتباط هستند، در عمل به صورت پراکنده عمل می‌کنند و هماهنگی بین آن‌ها بسیار ضعیف است؛ در نتیجه، برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه پایدار معمولاً در معرض خطر ناکارآمدی قرار می‌گیرند. ایران با چالش‌های مدیریتی قابل توجهی در مسیر توسعه پایدار مواجه است که در مقایسه با کشورهای حوزه خلیج فارس، شرایط متفاوتی دارد. در ایران، چالش‌های شناختی و نهادی- قانونی به شدت مانع از نهادینه شدن توسعه پایدار شده‌اند. در سطح شناختی، بسیاری از سیاست‌گذاران و مردم ایران همچنان به درک جامع و کاملی از توسعه پایدار نرسیده‌اند و این مفهوم غالباً تنها به محیط زیست محدود می‌شود. این مشکل باعث کاهش مشارکت عمومی و حساسیت مردم نسبت به مسائل توسعه پایدار شده است. در مقایسه، کشورهای حوزه خلیج فارس مانند امارات متحده عربی و قطر توانسته‌اند با سرمایه‌گذاری در فناوری‌های نوین و سیاست‌های جامع‌تر، چالش‌های مشابه را مدیریت کنند. این کشورها با تمرکز بر تنوع‌بخشی اقتصادی و سرمایه‌گذاری در بخش‌های غیر نفتی همچون گردشگری و فناوری، کمتر به وابستگی به نفت وابسته‌اند. از منظر نهادی- قانونی، ایران با مشکلاتی مانند ضعف در ضمانت اجرایی قوانین و انسجام ضعیف سازمان‌ها مواجه است که موجب ناکارآمدی برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه پایدار می‌شود. در مقابل، کشورهای خلیج فارس با مدیریت منابع طبیعی و استفاده از تکنولوژی‌های پیشرفته مانند انرژی‌های تجدیدپذیر و بهبود مدیریت آب، چالش‌های زیست‌محیطی خود را به شکلی کارآمدتر مدیریت کرده‌اند. این مقایسه نشان می‌دهد که در حالی که ایران با چالش‌های مدیریتی قابل توجهی روبه‌روست، کشورهای حوزه خلیج فارس با بهره‌گیری از حکمرانی پایدارتر و رویکردهای نوین، موفقیت‌هایی در زمینه توسعه پایدار به دست آورده‌اند.

با توجه به شکل ۲، چالش‌های مدیریتی در ایران تأثیرات منفی قابل توجهی بر توسعه پایدار کشور داشته‌اند. برای حرکت به سمت توسعه پایدار، ایران نیازمند اصلاحات جدی در حوزه‌های اقتصادی، زیست‌محیطی و حکمرانی است. بهبود مدیریت منابع طبیعی، تنوع‌بخشی به اقتصاد، ارتقای شاخص‌های توسعه انسانی، تقویت ثبات سیاسی و حکمرانی کارآمد، از جمله اقداماتی است که می‌تواند به بهبود وضعیت توسعه پایدار در ایران کمک کند.

شکل ۲: تحلیل وضعیت ایران از منظر شاخصه‌های توسعه پایدار

۲-۶- تحلیل وضعیت کشورهای حوزه خلیج فارس

خلیج فارس بر روی یکی از بزرگ‌ترین ذخایر نفت و گاز جهان قرار دارد. کشورهای حاشیه خلیج فارس مانند عربستان سعودی، ایران، عراق، کویت و امارات متحده عربی دارای ذخایر عظیمی از نفت و گاز طبیعی هستند. این منطقه حدود دو سوم از ذخایر نفت قابل استخراج جهان و یک سوم از ذخایر گاز طبیعی جهان را در خود جای داده است. این منابع عظیم نه تنها برای کشورهای منطقه بلکه برای اقتصاد جهانی حیاتی است و هرگونه اختلال در عرضه نفت و گاز از این منطقه می‌تواند تأثیرات گسترده‌ای بر بازارهای جهانی داشته باشد (Bahgat, 2003: 98; Olanipekun & Awol, 2020: 1). خلیج فارس همچنین به‌عنوان یکی از بازارهای مصرف بزرگ جهان شناخته می‌شود. کشورهای این منطقه با توجه به درآمدهای حاصل از نفت و گاز، دارای بازارهای پررونق برای محصولات مختلف، از جمله کالاهای مصرفی، خودرو، و تجهیزات الکترونیکی هستند. این منطقه به دلیل اقتصادهای پر قدرت و جمعیت رو به رشد، هدف اصلی

بسیاری از شرکت‌های بین‌المللی برای صادرات و سرمایه‌گذاری است. رشد سریع اقتصادی در کشورهای حاشیه خلیج فارس باعث شده است که این منطقه به‌عنوان یک بازار استراتژیک برای بسیاری از صنایع مطرح شود (Woertz, 2013: 224; Beblawi, 2020: 89). خلیج فارس نه تنها از نظر اقتصادی و سیاسی بلکه از نظر فرهنگی و ایدئولوژیکی نیز اهمیت زیادی دارد. این منطقه گهواره تمدن‌های باستانی و محل تلاقی فرهنگ‌های مختلف بوده است. ایران به‌عنوان یکی از قدیمی‌ترین تمدن‌های منطقه، تأثیر عمیقی بر فرهنگ و ایدئولوژی کشورهای حاشیه خلیج فارس داشته است. علاوه بر این، نقش اسلام به‌عنوان دین مشترک میان کشورهای منطقه، باعث ایجاد پیوندهای فرهنگی و ایدئولوژیکی قوی شده است. در طول تاریخ، خلیج فارس به‌عنوان یک منطقه مهم در تبادل فرهنگی و دینی بین شرق و غرب عمل کرده است (Power, 2023: 693).

۱-۶-۲- عربستان سعودی

عربستان سعودی با اجرای اصلاحات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در چارچوب برنامه «چشم‌انداز ۲۰۳۰» تلاش می‌کند شاخص‌های توسعه پایدار را بهبود بخشد. تمرکز بر تنوع‌بخشی به اقتصاد، ارتقای کیفیت زندگی و حفاظت از محیط‌زیست در کنار اصلاحات اجتماعی، جایگاه عربستان را به‌عنوان یک نمونه برجسته در منطقه تقویت کرده است. برنامه «چشم‌انداز ۲۰۳۰» و اهداف اقتصادی آن در عربستان سعودی از سال ۲۰۱۶ آغاز شد و به‌عنوان راهبردی بلندمدت برای کاهش وابستگی کشور به نفت و افزایش تنوع اقتصادی مطرح شده است. این برنامه با هدف توسعه پایدار، ایجاد فرصت‌های شغلی در بخش خصوصی و ارتقای کیفیت زندگی شهروندان تدوین شده است. این طرح شامل بخش‌های مختلفی از جمله بهبود زیرساخت‌های حمل‌ونقل، توسعه صنایع غیرنفتی، و تقویت بخش گردشگری است. هدف اصلی این طرح تبدیل عربستان به قطب اقتصادی و فرهنگی منطقه است و بخشی از آن به تسهیل شرایط برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی اختصاص یافته است (Kanie-Biermann, 2017: 31). این کشور با اجرای «چشم‌انداز ۲۰۳۰»، تنوع‌بخشی به اقتصاد را در اولویت قرار داده است. پروژه‌هایی مانند شهر نئوم، توسعه گردشگری دریای سرخ و سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر نمونه‌هایی از این راهبردها هستند. عربستان در بخش اقتصادی همچنان بخش قابل توجهی از درآمد خود را از نفت تأمین می‌کند، اما با افزایش سرمایه‌گذاری در بخش‌های غیرنفتی، گام‌های جدی برای کاهش این وابستگی برداشته است. همچنین با اصلاح قوانین سرمایه‌گذاری و ایجاد مناطق آزاد تجاری، توانسته است سرمایه‌گذاران خارجی را جذب کند.

۲-۶-۲- امارات متحده عربی

امارات متحده عربی یکی از پیشروترین کشورهای منطقه در زمینه توسعه پایدار است. این کشور با استفاده از فناوری‌های پیشرفته و سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر مانند پروژه‌های عظیم انرژی خورشیدی، توانسته است جایگاه مناسبی در شاخص‌های توسعه پایدار جهانی کسب کند. شاخص‌های بهداشت و آموزش در امارات در سطح بالایی قرار دارند. چالش اصلی امارات در زمینه توسعه پایدار، مدیریت رشد سریع جمعیت و حفظ تعادل میان توسعه اقتصادی و پایداری زیست‌محیطی است. همچنین، ایجاد تعادل میان جوامع محلی و نیروهای کاری خارجی از دیگر مسائل مدیریتی است که این کشور با آن روبه‌روست (Davidson, 2008: 266).

۲-۶-۳- قطر

قطر یکی از ثروتمندترین کشورهای جهان از نظر سرانه تولید ناخالص داخلی است و در بسیاری از شاخص‌های توسعه پایدار مانند بهداشت و آموزش در رتبه‌های بالایی قرار دارد. این کشور همچنین در زمینه توسعه زیرساخت‌های مدرن و مدیریت منابع طبیعی پیشرفت‌های قابل توجهی داشته است. قطر با چالش‌های مدیریتی مهمی مانند مدیریت وابستگی به منابع نفت و گاز و تأمین نیروی کار ماهر مواجه است. همچنین، تأثیرات محیط زیستی پروژه‌های توسعه زیرساختی عظیم مانند آماده‌سازی برای جام جهانی ۲۰۲۲ از دیگر چالش‌های مدیریتی قطر است (Fromherz, 2017: 61).

۲-۶-۴- کویت

کویت در بسیاری از شاخص‌های توسعه انسانی مانند بهداشت و آموزش در وضعیت نسبتاً خوبی قرار دارد، اما در زمینه پایداری زیست‌محیطی و تنوع اقتصادی با چالش‌های مهمی مواجه است. وابستگی شدید به درآمدهای نفتی یکی از مهم‌ترین مسائل این کشور در مسیر توسعه پایدار است. مدیریت منابع طبیعی به‌ویژه آب و انرژی و تنوع‌بخشی به اقتصاد از جمله چالش‌های عمده مدیریتی کویت است. همچنین، افزایش مشارکت زنان در نیروی کار و بهبود شاخص‌های حکمرانی نیز از مسائل مهمی است که کویت با آن‌ها روبه‌روست (Herb, 2016: 53).

۲-۶-۵- عمان

عمان در مسیر دستیابی به توسعه پایدار، گام‌های مهمی برداشته است. این کشور با اجرای برنامه‌های متنوع در زمینه‌های بهداشت، آموزش و توسعه زیرساخت‌ها توانسته است بهبودهای قابل توجهی را در شاخص‌های توسعه پایدار ایجاد کند. چالش‌های مدیریتی عمان شامل تنوع‌بخشی به اقتصاد و کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی، همچنین مدیریت منابع آب و محیط زیست است. علاوه بر این، توسعه منابع انسانی و افزایش مهارت‌های نیروی کار نیز از دیگر چالش‌های پیش‌روی عمان است (Valeri, 2009: 173).

۲-۶-۲ بحرین

بحرین در زمینه توسعه انسانی از جمله آموزش و بهداشت وضعیت خوبی دارد، اما در زمینه محیط زیست و تنوع اقتصادی با چالش‌های جدی مواجه است. این کشور به شدت وابسته به درآمدهای نفتی است و توسعه بخش‌های غیرنفتی هنوز به میزان قابل توجهی محقق نشده است. بحرین با چالش‌هایی نظیر مدیریت منابع محدود آب و افزایش سهم بخش خصوصی در اقتصاد مواجه است. همچنین، افزایش تنش‌های سیاسی داخلی و مسائل مرتبط با حقوق بشر نیز چالش‌های مدیریتی عمده‌ای برای دولت بحرین به حساب می‌آید (Gengler, 2015: 122).

۳- یافته‌ها

بر اساس منابع و داده‌ها، در جدول مقایسه‌ای زیر، اقدامات توسعه پایدار کشورهای حوزه خلیج فارس به همراه اقدامات ایران آمده است. این جدول شاخص‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و مدیریتی را مقایسه می‌کند و بر اساس آن مشخص می‌شود که هر کشور چه اقداماتی در راستای توسعه پایدار انجام داده است.

جدول ۲- فعالیت‌های اصلی کشورهای حوزه خلیج فارس در شاخص‌های اصلی توسعه پایدار

کشور	اقتصادی	زیست‌محیطی	اجتماعی	مدیریتی
عربستان سعودی	برنامه چشم‌انداز ۲۰۳۰ برای تنوع‌بخشی به اقتصاد	سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر	بهبود کیفیت زندگی و فرصت‌های شغلی	اصلاحات حکمرانی و سرمایه‌گذاری خارجی
امارات متحده عربی	پیشرفت در اقتصاد دیجیتال و غیرنفتی	پروژه‌های عظیم انرژی خورشیدی	توسعه شاخص‌های بهداشت و آموزش	حکمرانی کارآمد و اصلاحات زیرساختی
قطر	سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و صنایع غیرنفتی	بهبود بهره‌وری منابع طبیعی	افزایش کیفیت زندگی و بهداشت	برنامه‌ریزی جامع برای جام جهانی ۲۰۲۲
کویت	توسعه بخش غیرنفتی و تنوع اقتصادی	چالش‌ها در مدیریت منابع آب و انرژی	بهبود شاخص‌های بهداشت و آموزش	اصلاحات در حکمرانی و مشارکت زنان
عمان	تنوع‌بخشی به اقتصاد و کاهش وابستگی به نفت	توجه به مدیریت منابع آب و محیط زیست	بهبود آموزش و توسعه زیرساخت‌ها	بهبود مهارت‌های نیروی کار و منابع انسانی
بحرین	توسعه بخش غیرنفتی	چالش در مدیریت منابع محدود آب	ارتقای شاخص‌های بهداشت و آموزش	افزایش سهم بخش خصوصی و بهبود

حکمرانی				
ضعف در حکمرانی و نهادینه‌سازی توسعه پایدار	مشکلات در توسعه انسانی و شاخص‌های آموزشی	مشکلات در مدیریت منابع طبیعی	وابستگی شدید به نفت و عدم تنوع اقتصادی	ایران

علاوه بر موارد خلاصه شده در حوزه شاخص‌های اصلی توسعه پایدار موارد مهم در حوزه چالش‌های مدیریتی نیز بیان شده‌اند.

۳-۱- تنوع اقتصادی

اقتصاد ایران به شدت وابسته به درآمدهای نفت و گاز است. اگرچه تلاش‌هایی برای تنوع‌بخشی به اقتصاد از طریق توسعه صنایع غیرنفتی، به‌ویژه صنایع معدنی و کشاورزی صورت گرفته است، اما به دلیل تحریم‌های اقتصادی و محدودیت‌های بین‌المللی، این تلاش‌ها با موفقیت کامل همراه نبوده است. اقتصاد ایران همچنان تحت تأثیر نوسانات قیمت نفت و مشکلات ناشی از تحریم‌ها قرار دارد (Afsharjahan Shahi et al., 2020: 789). از یک سو، کشورهایی مانند امارات متحده عربی و عربستان سعودی با اجرای برنامه‌های بلندپروازانه‌ای مانند «چشم‌انداز ۲۰۳۰» در عربستان و «چشم‌انداز ۲۰۷۱» در امارات، تلاش کرده‌اند تا اقتصاد خود را از وابستگی به نفت دور و به سمت تنوع اقتصادی حرکت کنند. این کشورها سرمایه‌گذاری‌های زیادی در زمینه‌های فناوری، گردشگری، و مالی انجام داده‌اند که موفقیت‌های چشمگیری نیز در پی داشته است (Hertog, 2011: 270). در حالی که کشورهای خلیج فارس موفقیت بیشتری در تنوع‌بخشی به اقتصاد خود داشته‌اند، ایران به دلیل محدودیت‌های بین‌المللی و سیاست‌های داخلی با مشکلات بیشتری مواجه است. این تفاوت می‌تواند به عنوان یکی از دلایل اصلی توسعه پایدار ضعیف‌تر ایران نسبت به همسایگانش مطرح شود.

۳-۲- مدیریت منابع طبیعی

ایران با مشکلات جدی در مدیریت منابع طبیعی خود مواجه است. بحران آب، آلودگی هوا و مدیریت ناکارآمد انرژی از مهم‌ترین چالش‌های زیست‌محیطی این کشور است. ایران با وجود داشتن منابع گسترده آبی، به دلیل سوءمدیریت و کاهش سطح آب‌های زیرزمینی با بحران آب مواجه است. همچنین، استفاده گسترده از سوخت‌های فسیلی باعث آلودگی هوا در شهرهای بزرگ شده است (Madani, 2014: 326). کشورهای خلیج فارس نیز با چالش‌های مشابهی در مدیریت منابع طبیعی، به‌ویژه آب و انرژی، روبه‌رو هستند. با این حال، این کشورها با

سرمایه‌گذاری‌های عظیم در فناوری‌های پیشرفته و پروژه‌های عظیم انرژی‌های تجدیدپذیر (مانند انرژی خورشیدی در امارات) سعی در کاهش وابستگی به منابع غیرقابل تجدید دارند (Davidson, 2008: 271). در حالی که ایران به دلیل محدودیت‌های اقتصادی و تحریم‌ها نتوانسته به طور مؤثر به مدیریت منابع طبیعی خود بپردازد، کشورهای خلیج فارس با استفاده از سرمایه‌های عظیم نفتی و مشارکت‌های بین‌المللی، موفقیت بیشتری در این زمینه داشته‌اند.

۳-۳- توسعه انسانی و شاخص‌های اجتماعی

ایران در زمینه‌های بهداشت و آموزش پیشرفت‌های چشمگیری داشته است. نرخ سواد در این کشور بالا است و دسترسی به خدمات بهداشتی در اکثر مناطق کشور فراهم است. با این حال، مشکلاتی مانند نرخ بالای بیکاری جوانان و نابرابری‌های جنسیتی همچنان وجود دارد. همچنین، نوسانات اقتصادی و تحریم‌ها تأثیر منفی بر رفاه عمومی و کیفیت زندگی داشته است (Conceição, 2020: 412).

کشورهای حوزه خلیج فارس به‌ویژه امارات متحده عربی و قطر، در شاخص‌های توسعه انسانی وضعیت بسیار مطلوبی دارند. این کشورها با سرمایه‌گذاری‌های سنگین در بخش‌های آموزش و بهداشت، خدمات عمومی پیشرفته‌ای ارائه می‌دهند. با این حال، این کشورها نیز با چالش‌هایی مانند وابستگی به نیروی کار خارجی و نیاز به اصلاحات اجتماعی روبه‌رو هستند (El-Saharty, 2020: 40). در مقایسه با ایران، کشورهای حوزه خلیج فارس به دلیل دسترسی به منابع مالی بیشتر و سیاست‌های توسعه‌ای مؤثرتر، شاخص‌های توسعه انسانی بالاتری دارند. اگرچه ایران در زمینه آموزش و بهداشت موفقیت‌هایی داشته است، اما مشکلات اقتصادی و تحریم‌ها تأثیر منفی بر کیفیت زندگی گذاشته است.

۳-۴- چالش‌های حکمرانی و ثبات سیاسی

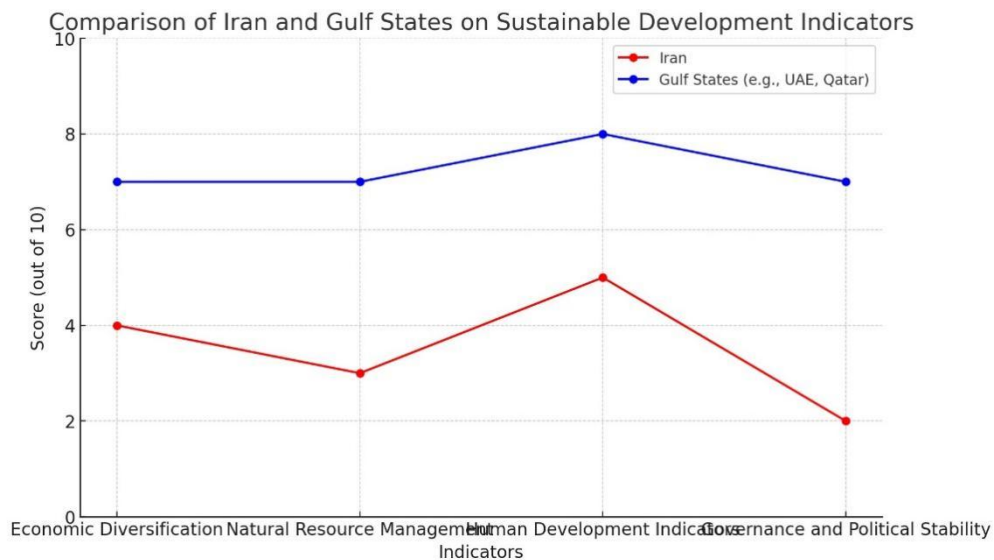
ایران با چالش‌های مهمی در زمینه حکمرانی و ثبات سیاسی مواجه است. تنش‌های داخلی، فشارهای بین‌المللی و تحریم‌ها باعث شده‌اند که اقتصاد و سیاست این کشور در شرایط بحرانی قرار گیرد. مشکلات مدیریتی و فساد اداری نیز از دیگر چالش‌های مهم ایران به شمار می‌رود (Abdolhosseinzadeh et al., 2022: 2).

کشورهای حوزه خلیج فارس، به‌ویژه عربستان سعودی و امارات، با تمرکز بر اصلاحات حکومتی و کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی، تلاش کرده‌اند تا ثبات سیاسی و اقتصادی خود را حفظ کنند. با این حال، این کشورها نیز با چالش‌هایی مانند نیاز به اصلاحات اجتماعی، کنترل نیروی کار خارجی، و مدیریت تنش‌های منطقه‌ای روبه‌رو هستند (Gause III, 2009; 195). در

حالی که کشورهای خلیج فارس موفقیت‌هایی در حفظ ثبات سیاسی و اصلاحات حکومتی داشته‌اند، ایران به دلیل مشکلات داخلی و فشارهای خارجی با چالش‌های بیشتری مواجه است. ثبات سیاسی بالاتر در کشورهای خلیج فارس باعث شده است که این کشورها به توسعه پایدار نزدیک‌تر شوند.

جدول ۳- تحلیل مقایسه‌ای وضعیت ایران با کشورهای حوزه خلیج فارس

کشورهای حوزه خلیج فارس	ایران	جنبه	
تنوع‌بخشی موفق به فناوری، گردشگری و مالی؛ کمتر وابسته به نفت	وابستگی شدید به نفت و گاز؛ موفقیت محدود در تنوع‌بخشی به اقتصاد به دلیل تحریم‌ها	تنوع اقتصادی	۱
سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر و فناوری‌های پیشرفته مدیریت آب	مشکلات جدی در مدیریت منابع آب، آلودگی هوا، و بهره‌برداری ناکارآمد از انرژی	مدیریت منابع طبیعی	۲
شاخص‌های توسعه انسانی بالا با سرمایه‌گذاری‌های قابل توجه در آموزش و بهداشت	سیستم‌های آموزش و بهداشت قوی، اما با مشکلاتی همچون بیکاری و نابرابری جنسیتی	شاخص‌های توسعه انسانی	۳
محیط‌های سیاسی نسبتاً پایدار با تلاش‌های مداوم برای مدرن‌سازی حکمرانی، هرچند وابسته به نیروی کار خارجی	چالش‌های عمده با تنش‌های داخلی، تحریم‌های بین‌المللی و فساد اداری	حکمرانی و ثبات سیاسی	۴

شکل ۲- مقایسه ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس در شاخص‌های توسعه پایدار در شکل ۳، وضعیت ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس (مانند امارات متحده عربی و قطر) در چهار شاخص توسعه پایدار مورد بررسی قرار گرفته است. هر شاخص بر اساس یک مقیاس از ۱ تا ۱۰ امتیازدهی شده که نشان‌دهنده عملکرد در هر حوزه است. این نمودار تفاوت‌ها و نقاط قوت و ضعف دو گروه را به خوبی نشان می‌دهد.

نتیجه‌گیری

با توجه به تحلیل‌های انجام‌شده، کشورهای حوزه خلیج فارس توانسته‌اند با بهره‌برداری از منابع طبیعی و سرمایه‌گذاری‌های گسترده، در مسیر توسعه پایدار گام‌های بلندی بردارند. اما در مقابل، ایران با چالش‌های متعددی در این زمینه روبه‌رو است. نتایج نشان دادند که عربستان سعودی در راستای برنامه «چشم‌انداز ۲۰۳۰» تلاش کرده است تا اقتصاد خود را از وابستگی به نفت جدا کند. این کشور به سرمایه‌گذاری در بخش‌های فناوری، گردشگری و انرژی‌های تجدیدپذیر پرداخته و اصلاحات جدی در سیستم سیاسی و اجتماعی خود انجام داده است. در مقایسه با ایران، این کشور موفق به انجام تغییرات ساختاری مهم شده است؛ در حالی که ایران هنوز با چالش‌های عمده‌ای در تنوع اقتصادی و مدیریت منابع مواجه است. در تحقیق (Hertog, 2011) بر اهمیت این اصلاحات اقتصادی و اجتماعی در کشورهای خلیج فارس تأکید شده است که این یافته‌ها با وضعیت فعلی عربستان سعودی همخوان است. امارات متحده عربی به عنوان یکی از پیشرفته‌ترین کشورهای منطقه با پروژه‌های انرژی خورشیدی و سرمایه‌گذاری‌های خارجی در زیرساخت‌ها و بخش‌های اقتصادی مختلف، به توسعه پایدار دست یافته است. این کشور همچنین با ایجاد زیرساخت‌های

مدرن و بهبود شاخص‌های انسانی مانند بهداشت و آموزش، توانسته است پیشرفت‌های قابل توجهی را تجربه کند. ایران در این زمینه‌ها پیشرفت‌هایی داشته است، اما تحریم‌ها و مشکلات اقتصادی کیفیت زندگی و شاخص‌های توسعه انسانی در این کشور را تحت تأثیر قرار داده است. این نتایج با تحقیق (Davidson, 2008) همخوان است که به سرمایه‌گذاری‌های موفق امارات در انرژی‌های تجدیدپذیر و مدیریت منابع طبیعی اشاره دارد.

قطر با پروژه‌های مهمی مانند آماده‌سازی برای جام جهانی ۲۰۲۲، توانسته است زیرساخت‌های مدرن خود را بهبود بخشد و در مدیریت منابع طبیعی موفق باشد، اما ایران با بحران‌های جدی در منابع آب و آلودگی هوا روبه‌رو است که مانع از تحقق توسعه پایدار در این کشور شده است. پژوهش‌های مدنی (۱۳۹۲) نیز به مشکلات جدی ایران در زمینه مدیریت منابع طبیعی اشاره دارند که با وضعیت فعلی این کشور همخوانی دارد. کویت در حال اجرای اصلاحات اقتصادی و اجتماعی است تا وابستگی خود به نفت را کاهش دهد و در این زمینه بهبودهایی در حکمرانی و مشارکت زنان در نیروی کار داشته است. در مقایسه با ایران که با فساد اداری و چالش‌های داخلی روبه‌رو است، کویت به دلیل سیاست‌های اصلاحی توانسته است پیشرفت‌هایی در حکمرانی به دست آورد. نتایج این بخش با تحقیق خواجه و صفری همایی (۱۴۰۱) همخوان است که به اصلاحات اجتماعی و حکمرانی در کویت پرداخته است. عمان در زمینه تنوع اقتصادی و مدیریت منابع آب، پروژه‌های موفق‌تری را در حوزه انرژی‌های تجدیدپذیر و توسعه پایدار پیاده‌سازی کرده است. در مقایسه با ایران که با بحران‌های زیست‌محیطی و منابع آبی مواجه است، عمان در این زمینه‌ها موفق‌تر عمل کرده است. این یافته‌ها با نتایج تحقیقات (Alharbi & Csala, 2021) همخوان است که بر پیشرفت‌های عمان در زمینه انرژی‌های تجدیدپذیر تأکید دارند. بحرین به عنوان یکی از کشورهای وابسته به نفت، در حال حرکت به سمت تنوع اقتصادی است، اما همچنان با چالش‌هایی در حکمرانی و ثبات اقتصادی روبه‌رو است. ایران نیز با مشکلات مشابهی در زمینه حکمرانی و وابستگی به نفت مواجه است. این بخش با نتایج تحقیق (Gause III, 2009) همخوان است که به چالش‌های بحرین در مسیر تنوع اقتصادی و اصلاحات حکومتی اشاره دارد. ایران با چالش‌های عمده‌ای در زمینه توسعه پایدار مواجه است. مشکلات در تنوع اقتصادی، مدیریت منابع طبیعی، حکمرانی و ثبات سیاسی باعث شده‌اند که ایران نتواند به اهداف توسعه پایدار دست یابد. تحریم‌ها و محدودیت‌های بین‌المللی نیز بر روند توسعه اثر منفی گذاشته‌اند. در مقایسه با کشورهای خلیج فارس که با استفاده از منابع مالی بیشتر و سیاست‌های توسعه‌ای مؤثرتر به موفقیت‌های قابل توجهی دست یافته‌اند، ایران در این زمینه‌ها عقب‌تر است. این بخش از تحقیق با نتایج تحقیق افشارجهان شاهی و همکاران (۲۰۲۰)؛ (Afshar Jahanshahi et al., 2020) همخوان

است که به مشکلات ایران در زمینه تنوع اقتصادی و حکمرانی اشاره دارد. کشورهایی مانند قطر و امارات متحده عربی در زمینه تنوع بخشی به اقتصاد و کاهش وابستگی به نفت و گاز، موفقیت‌های چشمگیری داشته‌اند. این کشورها از طریق برنامه‌ریزی‌های بلندمدت همچون «چشم‌انداز ۲۰۳۰» عربستان سعودی و «چشم‌انداز ۲۰۷۱» امارات، در تلاش هستند که اقتصاد خود را از وابستگی به منابع نفتی خارج کرده و به سمت بخش‌های دیگر مانند فناوری، گردشگری و مالی حرکت کنند. امارات، با توسعه زیرساخت‌های مدرن و سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر و صنایع غیرنفتی، موفق شده است تا به یک الگوی موفق در منطقه تبدیل شود. همچنین، قطر با مدیریت مؤثر منابع طبیعی و توسعه پروژه‌های زیربنایی، به ویژه در راستای آماده‌سازی برای جام جهانی ۲۰۲۲، تحولی عظیم در زمینه تنوع اقتصادی خود ایجاد کرده است. در مقابل، ایران به دلیل محدودیت‌های بین‌المللی و تحریم‌ها، نتوانسته است به موفقیت مشابهی در تنوع بخشی به اقتصاد دست یابد. اگرچه برخی تلاش‌ها برای توسعه صنایع غیرنفتی مانند کشاورزی و صنایع معدنی صورت گرفته است، اما تحریم‌ها و مشکلات داخلی مانع از تحقق این اهداف شده‌اند. وابستگی شدید ایران به نفت و گاز همچنان یکی از موانع اصلی در مسیر توسعه پایدار این کشور است. به علاوه، چالش‌های حکمرانی و مشکلات مدیریتی در ایران نیز به پیچیدگی‌های این مسئله افزوده‌اند؛ در حالی که کشورهای خلیج فارس، به ویژه امارات و قطر، با اصلاحات حکومتی و ایجاد ثبات سیاسی و اقتصادی، توانسته‌اند به توسعه پایدار نزدیک‌تر شوند. با توجه به نتایج تحقیق پیشنهاد می‌شود که در ایران سرمایه‌گذاری در صنایع غیرنفتی و بخش‌های نوآورانه مانند فناوری و گردشگری برای خروج از وابستگی به نفت افزایش یابد. همچنین باید نسبت به تقویت سیستم آموزشی و بهداشت تلاش صورت گیرد تا شاخص‌های توسعه انسانی که منجر به بهبود شاخص‌های توسعه پایدار می‌شوند نیز ارتقا یابند.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان، مقاله پیش‌رو فاقد هر گونه تعارض منافع بوده است.

فهرست منابع

منابع فارسی

- ابراهیمی فر، طاهره و هدایتی، سیدامیر سعید. (۱۳۹۳). تأثیر مناسبات فزاینده سیاسی-اقتصادی هند و کشورهای شورای همکاری خلیج فارس بر توسعه اقتصادی این کشورها. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۰(۲۸)، ۱۶۳-۱۹۰
- خواجه، محمد، صفوی همای، سیدیجی. (۱۴۰۱). راهبردهای سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی ایران با کشورهای حوزه خلیج فارس. مدیریت و پژوهش‌های دفاعی، ۲۱(۹۵)، ۱۴۷-۱۸۳.

نادری، شیما، افشاری، مریم، فرشچی، پروین، و پوره‌اشمی، سیدعباس. (۱۴۰۱). رویکرد حقوقی دولت‌های حوزه خلیج فارس نسبت به شاخص‌های توسعه پایدار محیط زیست دریایی با تأکید بر حقوق بین‌الملل محیط زیست. *دیدگاه‌های حقوق قضایی*، ۲۷(۹۷)، ۲۸۷-۳۰۸.

منابع انگلیسی

- Abdolhoseinzadeh, S., Alihosseini, A., & Bahrami, S. (2022). Feasibility study of the impact of the Governance Gap on the Efficiency of the Political System from the Perspective of Political Stability; Case study of the Islamic Republic of Iran. *International Journal of Political Science*, 12(4), 17-28.
- Afshar Jahanshahi, A., Al-Gamrh, B., & Gharleghi, B. (2020). Sustainable development in Iran post-sanction: Embracing green innovation by small and medium-sized enterprises. *Sustainable Development*, 28(4), 781-790.
- Albreem, M. A., A. M. Sheikh, M. J. Bashir and A. A. El-Saleh (2023). "Towards green Internet of Things (IoT) for a sustainable future in Gulf Cooperation Council countries: Current practices, challenges and future prospective." *Wireless Networks* 29(2): 539-567.
- Alharbi, F. R. and D. Csala (2021). "Gulf cooperation council countries' climate change mitigation challenges and exploration of solar and wind energy resource potential." *Applied Sciences* 11(6): 2648.
- Al-Saidi, M. (2021). Cooperation or competition? State environmental relations and the SDGs agenda in the Gulf Cooperation Council (GCC) region *Environmental Development* 37: 100581.
- Al-Saidi, M. (2021). Regional environmental cooperation: The (lost) potential for a sustainable future in the arabian/ Persian gulf. *The Palgrave Handbook of Positive Peace*, Springer: 813-831.
- Al-Saqri, S. and H. Sulaiman (2014). "Comparative study of environmental institutional framework and setup in the GCC states." *Journal of Environmental Protection*, 5(9): 745-750.
- Andersson, S., G. Svensson, F. J. Molina-Castillo, C. Otero-Neira, J. Lindgren, N. P. Karlsson and H. Laurell (2022). Sustainable development—Direct and indirect effects between economic, social, and environmental dimensions in business practices. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management* 29(5): 1158-1172.
- Arafat, A. A.-D. (2020). *Regional and international powers in the gulf security*, Springer.
- Arif, M. and A. S. Aldosary (2023). "Urban spatial strategies of the Gulf Cooperation Council: A comparative analysis and lessons learned." *Sustainability* 15(18): 13344.
- Asouli, D., A. Akande and R. Jureidini (2023). "Comparative Analysis of Sustainable Food Governance and the Alignment of Food Security Policies to Sustainable Development: A Case Study of OIC Countries." *Sustainability* 15(22): 15789.
- Bahgat, G. (2003). *American oil diplomacy in the Persian Gulf and the Caspian Sea*. University Press of Florida.
- Bakari, M. E.-K. (2017). *The dilemma of sustainability in the age of globalization: a quest for a paradigm of development*, Lexington Books.
- Baldassarre, B., Calabretta, G., Karpen, I. O., Bocken, N., & Hultink, E. J. (2024). Responsible Design Thinking for Sustainable Development: Critical Literature Review, New Conceptual Framework, and Research Agenda. *Journal of Business Ethics*, 195(1), 25-46.
- Beblawi, H. (2020). *The Arab Gulf Economy in a Turbulent Age (RLE Economy of Middle East)*, Routledge.
- Brundtland, G. H. (1985). "World commission on environment and development." *Environmental policy and law* 14(1): 26-30.
- Conceição, P. (2020). "Human development report 2020-the next frontier: Human development and the anthropocene." United Nations Development Programme: Human Development Report.
- Davidson, C. M. (2008). *Dubai: The Vulnerability of Success*, Columbia University Press.

- Dinda, S. (2020). "A circular economy approach for sustainable economic development." *International Journal of Green Economics* 14(2): 174-189.
- El Amine, R. (2023). The GCC countries diplomatic approaches and its impact on economic development: a comparative study of the UAE, Saudi Arabia, Qatar, and Kuwait, *Notre Dame University-Louaize*.
- El-Saharty, S., I. Kheyfets, C. Herbst and M. I. Ajwad (2020). *Fostering human capital in the Gulf Cooperation Council countries*, World Bank Publications.
- Fromherz, A. J. (2017). *Qatar: A modern history*, Georgetown University Press.
- Fukuda-Parr, S. (2024). *Sustainable Development Goals (SDGs) and the promise of a transformative agenda*. International Organization and Global Governance, Routledge: 708-723.
- Gallopin, G. C. (2003). *A systems approach to sustainability and sustainable development*, ECLAC.
- Gause III, F. G. (2009). *The international relations of the Persian Gulf*, Cambridge University Press.
- Gengler, J. (2015). *Group conflict and political mobilization in Bahrain and the Arab Gulf: Rethinking the rentier state*, Indiana University Press.
- Ghosh, P. and T. Chakravarty (2024). "Sustainable Development Goals: Challenges, Opportunities, and the Way Forward." *Sustainability: Science, Policy, and Practice in India: Challenges and Opportunities*: 235-241.
- Herb, M. (2016). *All in the family: absolutism, revolution, and democracy in Middle Eastern monarchies*, State University of New York Press.
- Hertog, S. (2011). *Princes, brokers, and bureaucrats: Oil and the state in Saudi Arabia*. Cornell University Press.
- International Labour Organization (ILO). (2023). *Islamic Republic of Iran: The Employment - Environment - Climate Nexus*
- IPCC. (2022). IPCC Sixth Assessment Report. Chapter 4: Water.
- Kanie, N. and F. Biermann (2017). *Governing through goals: Sustainable development goals as governance innovation*, mit Press.
- Khan, M. B., S. Iqbal and I. Hameed (2020). *Economic development vision of the Gulf Cooperation Council. Research, Innovation and Entrepreneurship in Saudi Arabia*, Routledge: 17-53.
- Madani, K. (2014). "Water management in Iran: what is causing the looming crisis?" *Journal of environmental studies and sciences* 4: 315-328.
- Meade, J. E. (2012). *The Just Economy: Principles of Political Economy* Volume IV, Routledge.
- Mohamad Taghvaei, V., Khodaparast Shirazi, J., Boutabba, M. A., & Seifi Aloo, A. (2017). Economic growth and renewable energy in Iran. *Iranian Economic Review*, 21(4), 789-808.
- Naderi, S. (2021). "Policy-Making of the Persian Gulf States Based on the Sustainable Development Goals in 2030 Agenda." *J. Pol. & L.* 14: 103.
- Olanipekun, I. O. and A. A. Alola (2020). "Crude oil production in the Persian Gulf amidst geopolitical risk, cost of damage and resources rents: is there asymmetric inference?" *Resources Policy* 69: 101873.
- Peet, R. and E. Hartwick (2015). *Theories of development: Contentions, arguments, alternatives*, Guilford Publications.
- Power, T. (2023). *Human-Environment Interactions in the United Arab Emirates: An Archaeological Perspective. A Natural History of the Emirates*, Springer: 673-702.
- Redclift, M. (2002). *Sustainable development: Exploring the contradictions*, Routledge.
- Ruggerio, C. A. (2021). "Sustainability and sustainable development: A review of principles and definitions." *Science of The Total Environment* 786: 147481.
- Sachs, J. D. (2015). *The age of sustainable development*, Columbia University Press.
- Sen, A. (2014). "Development as freedom (1999)." *The globalization and development reader: Perspectives on development and global change* 525.
- Sohrabi, R., K. Pouri, M. Sabk Ara, S. M. Davoodi, E. Afzoon and A. Pourghader Chobar (2021). "Applying sustainable development to economic challenges of small and medium

- enterprises after implementation of targeted subsidies in Iran.* Mathematical Problems in Engineering 2021(1): 2270983.
- Spaiser, V., S. Ranganathan, R. B. Swain and D. J. Sumpter (2017). "The sustainable development oxymoron: quantifying and modelling the incompatibility of sustainable development goals." *International Journal of Sustainable Development & World Ecology* 24(6): 457-470.
- Spiess, A. (2008). "Developing adaptive capacity for responding to environmental change in the Arab Gulf States: Uncertainties to linking ecosystem conservation, sustainable development and society in authoritarian rentier economies." *Global and Planetary Change* 64(3): 244-252.
- Stiglitz, J. and A. Charlton (2005). *A Development Round of Trade Negotiations*. Annual World Bank Conference on Development Economics--Europe.
- Todaro, M. P. and S. C. Smith (2020). *Economic development*, Pearson UK.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2020). *Human Development Report*. New York: UNDP.
- UNSD.(2020). *The Sustainable Development Goals Report*.
- Valeri, M. (2009). *Oman. Politics and society in the Qaboos state*, Hurst Publishers.
- Woertz, E. (2013). *Oil for food: The global food crisis and the Middle East*, OUP Oxford.
- World Bank Group. (2023). *poverty and shared prosperity*. Washington, D.C.: World Bank Group.
- World Bank. (2020). *Economic Report of Iran*. Washington, D.C.: World Bank Group.
- Zaidan, E., M. Al-Saidi and S. H. Hammad (2019). "Sustainable development in the Arab world – is the Gulf Cooperation Council (GCC) region fit for the challenge?" *Development in Practice* 29(5): 670-681.

Translated References to English

- Ebrahimi Far, T., & Hedayati, S. A. S. (2014). The impact of increasing political-economic relations between India and the GCC countries on their economic development. *Political Science (Islamic Azad University, Karaj Branch)*, (28), 163–191. [In Persian]
- Khwaje Mohammad, & Safavi Hamami, S. Y. (2022). Political, military, economic, and cultural strategies of Iran with the Persian Gulf countries. *Defense Management and Research*, 21(95), 147–183. [In Persian]
- Naderi, Sh., Afshari, M., Farshchi, P., & Pourhashemi, S. A. (2022). Legal approach of the Persian Gulf states to sustainable development indicators of the marine environment with an emphasis on international environmental law. *Judicial Legal Perspectives*, 27(97), 287–308. [In Persian]